

Leren van verschillen

Masterspecialisatie Spiritual Care aan de Vrije Universiteit Amsterdam

De masterspecialisatie Spiritual Care maakt deel uit van de eenjarige masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen aan de Faculteit Religie en Theologie (FRT) van de Vrije Universiteit Amsterdam. Deze opleiding bereidt studenten voor op het vak van geestelijk verzorger vanuit de islamitische, boeddhistische, hindoeïstische en joodse traditie en vanuit de institutioneel niet-gezonden variant (Alma 2022, 3).

Voor een deel volgen de studenten van de masterspecialisatie Spiritual Care gemeenschappelijke vakken, voor een ander deel verdiepen studenten zich nader in de eigen traditie. Voor de studenten die institutioneel niet-gezonden geestelijk verzorger willen worden, is dit aanbod gericht op levensbeschouwelijke verdieping en *interfaith spiritual care* (Alma 2022, 3). Gedurende de tweede helft van de opleiding lopen de studenten stage. Parallel aan de stage vindt de supervisie plaats in tien tweewekelijkse bijeenkomsten van elk tweeënhalf uur in groepen van drie of vier studenten. De stage zelf valt onder het traditiegebonden onderwijs maar de supervisiegroepen zijn gemengd.

Dat studenten met zulke diverse achtergronden en uit zulke verschillende levensbeschouwelijke tradities supervisie volgen met elkaar, is kenmerkend voor de supervisie binnen deze master en draagt in onze ogen ook in hoge mate bij aan de charme die de VU-supervisie heeft. Omdat het ons goed lijkt om in het kader van

dit vergelijkende *Handelingen*-themanummer het accent op datgene te leggen waarvan wij verwachten dat het van de supervisie in andere opleidingscontexten verschilt, gaan wij in dit artikel bijvoorbeeld niet in op meer algemene thema's in supervisie en meer algemene supervisievaardigheden, zoals het leren reflecteren of het ontwikkelen van zelfsturing. In plaats daarvan leggen wij nadruk op de levensbeschouwelijke diversiteit en gaan er uitgebreid op in hoe deze diversiteit een eigen kleur geeft aan de supervisie. Ook bij de bespreking van levensbeschouwelijke vraagstukken beperken wij ons tot dit aspect.

Uiteraard is dit maar één van de vele aspecten die in de supervisiebijeenkomsten een rol spelen en dat deze ene er zo wordt uitgelicht vertekent dan ook wel een beetje. Zonder te streven naar volledigheid, gaan wij vervolgens in op enkele andere thema's die wij regelmatig tegenkomen en waarover wij – weer zonder naar volledigheid te streven – aan de hand van een paar in onze ogen kenmerkende voorbeelden vertellen. Hierbij leggen wij af en toe ook persoonlijke accenten.

< *Interieur Pauluskerk, Rotterdam*

In onze supervisie nemen wij het uitgangspunt in concrete situaties, graag klein en concreet in één bepaald moment. Het blijft mooi om te zien hoe doorgaans de grote levensthema's van mensen in zo'n kleine situatie aan de orde zijn. Verder spreekt ons de verruiming aan, die De Ronde aanbrengt aan de korte doelstelling van supervisie: te leren aan werkervaringen. De doelstelling van supervisie is, zegt De Ronde, 'op persoonsniveau te leren van ervaringen die je raken in de beroepsuitoefening' (De Ronde 2020, 33), waarmee hij ruimte maakt om ook andere levenssituaties in de reflectie mee te kunnen nemen zonder daarmee de gerichtheid op de werkuitoefening los te laten.

Als het gaat om de setting waarbinnen de supervisie wordt gegeven, speelt ook een rol dat de supervisie sinds vorig jaar niet meer door een grotere groep van voornamelijk buitensupervisors wordt gegeven, maar dat wij het met kleine aanstellingen met z'n tweeën doen. Deze – heel prettige – samenwerking biedt ons de gelegenheid tot intensieve onderlinge uitwisseling en afstemming. Daarnaast maken wij deel uit van de vakgroep Spiritual Care – waarbij de supervisie wel haar ietwat aparte plaats in het curriculum behoudt.

Interlevensbeschouwelijke competentie

Voordat wij erop ingaan hoe levensbeschouwelijke diversiteit kleur geeft aan de supervisie aan de VU, willen wij iets laten zien van de context van de supervisie in het geheel van het curriculum door kort het begrip 'interlevensbeschouwelijke competentie' te bespreken dat in de masterspecialisatie Spiritual Care een belangrijke rol speelt.

In onze huidige samenleving zijn zingeving en levensbeschouwing uiterst veelkleurig.

Geen enkele levensbeschouwelijke keuze is meer vanzelfsprekend en het gebied van zingeving en levensbeschouwing vormt voor veel mensen een onbekend terrein. Voor geestelijk verzorgers, die zich door hun deskundigheid op het gebied van levensbeschouwing en zingeving onderscheiden van andere zorgverleners, vraagt dit een levensbeschouwelijke 'meertaligheid' en het vermogen om af te stemmen op levensbeschouwelijke 'ongetletterdheid' (Alma 2022, 3).

Hans Alma stelt: 'In de huidige maatschappelijke context is het niet langer mogelijk om over levensbeschouwelijke competentie te beschikken zonder interlevensbeschouwelijk te kunnen werken' (Alma 2022, 2). Studenten oefenen zich in de masterspecialisatie in interlevensbeschouwelijke reflectie. Hierbij staan de begrippen 'levensverkenning', 'verbeelding' en 'hermeneutisch experimenteren' centraal. Het fundament onder de masterspecialisatie Spiritual Care is een hermeneutische benadering (Alma 2022, 4-6).

Levensbeschouwelijke diversiteit

Studenten geven aan dat supervisie hét moment is waarin het *interfaith* karakter van de opleiding het meest tot uiting komt. Dat maakt supervisie tot oefenplaats voor interlevensbeschouwelijke geestelijke verzorging: soms confronterend en ongemakkelijk, soms helend, soms verrassend, maar altijd voedend. De gretigheid waarmee de studenten over en weer benieuwd zijn naar elkaars ervaringen, kennis en visie en de dankbaarheid over wat de ander wil delen (en over wat zijzelf ontdekken in het delen van hun eigen spiritualiteit) zijn heel mooi om mee te maken.

Als wij het hebben over het omgaan met levensbeschouwelijke diversiteit, dan gaat het over het ontwikkelen van de dialogische competentie, zowel in de supervisiegroep zelf als ook in de stageorganisatie en in de samenleving als geheel. Het mooie van diverse supervisiegroepen is dat de studenten met elkaar en aan elkaar ervaren en oefenen wat zij in hun werk als geestelijk verzorger ook tegen zullen komen.

Voor ons supervisors is het mogelijk om parallelprocessen te benutten. Uiteraard vormt levensbeschouwing hierbij slechts één van de vele factoren waarop mensen op elkaar kunnen lijken of van elkaar kunnen verschillen. Als supervisor kun je hier ook mee spelen. Welke van de vele facetten van onze identiteit wordt benadrukt en welke niet? En wat doet dat? Een voorbeeld vormt een supervisiegroepje waarin 'moeder-zijn' in de wederzijdse herkenning een veel belangrijker rol speelde dan bijvoorbeeld religieuze of culturele overeenkomsten of verschillen. En uiteraard sta je als supervisor zelf niet buiten dit leren. Wat er in de groepen gebeurt is ook voor ons supervisors een rijk en leerzaam proces.

Een van de manieren waarop levensbeschouwelijke diversiteit in de supervisie aan de VU regelmatig aan de orde komt, zijn de vragen van supervisanten die zelf niet geworteld zijn in een traditie. In haar reflectie op de eerste supervisiebijeenkomst schreef een supervisante:

'De bijeenkomst deed mij echter ook voelen als een vreemde eend in de bijt. (...) In tegenstelling tot mijn medestudenten heb ik geen eenduidige levensbeschouwelijke achtergrond. Ik heb zeker mijn inspiratiebronnen en ideeën over zingeving en transcendentie, deze zijn echter wel een seculiere bricolage. (...) Dat maakt mij soms onzeker

of ik dan wel iets te bieden heb als geestelijk verzorger. Terwijl ik ook juist denk van wel, maar ik zou het bijvoorbeeld moeilijk vinden om over God te praten, of om Bijbelteksten te lezen, of om samen te bidden.'

Naar aanleiding van dit verslag volgde een gesprek waarin het beeld 'wortels en vleugels' een rol speelt. Deze studente had in levensbeschouwelijk opzicht haar vleugels uitgestrekt en veel verkend. Zij ervoer nu echter een gebrek aan wortels. De andere, nadrukkelijk in een traditie gewortelde supervisanten gaven toen aan zelf in hun eigen religieuze socialisatie juist de vleugels ook wel wat gemist te hebben. In haar eindverslag pakt deze supervisante het beeld weer op. Het is opvallend dat zij nu ook de wortels op zichzelf betreft. Juist in het gesprek met anderen en in het beter leren kennen van de christelijke traditie – iets waaraan zij voor zichzelf heeft gewerkt gedurende deze master – is zij zich bewust geworden van haar eigen wortels.

'Tijdens mijn stage ben ik erachter gekomen dat ik wel degelijk wat te bieden heb, ben ik zelfverzekerder geworden en heb ik de waarde gezien van mijn 'vleugels', het vele ontdekken en onderzoeken wat ik heb gedaan, en mijn brede 'wortels'. Deze zijn breed omdat ik mij heb laten voeden en inspireren door veel verschillende levensbeschouwingen. (...) Door mijn vleugels en wortels kan ik tevens ook gemakkelijk contact maken en dieper in verbinding treden met veel verschillende mensen met zeer diverse achtergronden, zowel levensbeschouwelijk als cultureel. Dit ben ik gaan inzien tijdens mijn stage, gaan waarderen en koesteren en zie ik nu als een waardevolle kwaliteit als geestelijk verzorger.'

Supervisanten ondersteunen elkaar ook in het werken aan hun eigen beeldvorming van andere levensbeschouwelijke tradities. Daarnaast kunnen zij elkaar helpen zich tot andere tradities te verhouden. Zoals de supervisante met een christelijke achtergrond die door een patiënt werd gevraagd uit de Koran voor te lezen. In de supervisie heeft zij niet alleen verkend hoe zij zich vanuit haar eigen spiritualiteit tot deze vraag wil verhouden, maar kon zij ook, samen met een supervisant die ook imam is, verkennen wat hier vanuit de islamitische traditie mogelijkheden en grenzen zijn. Verder komt de vraag nogal eens naar voren of en zo ja, hoe, je kunt bidden met een patiënt als je zelf niet in een God gelooft of een andere geloofstaal spreekt dan je gesprekspartner. Iets soortgelijks geldt voor het verzorgen van vieringen.

'Hoe kan ik zelf een viering verzorgen waarin ik recht doe aan mijn eigen spiritualiteit en trouw ben aan mijzelf en tegelijk aansluit bij de behoeften van de cliënten en hun achtergrond?'

De diversiteit van de groepen werkt niet vanzelf altijd verrijkend. Zo is bijvoorbeeld veiligheid niet vanzelfsprekend.

'Tijdens supervisie heb ik veel geleerd over mijzelf, de ander en mijn stage. In het begin was het wel even aftasten met supervisie. 'In hoeverre mag ik verschijnen?', was een vraag die in het begin even door mijn hoofd schoot. Door het hebben van meerdere identiteiten ben ik daar heel gevoelig voor. (...) Uiteindelijk ervaaarde ik genoeg veiligheid en openheid waarbij iedereen verscheen. Soms ervaaarde ik herkenning. Maar soms ook helemaal niet. Zoals de behoefte om te discussiëren over verschillende geloofsovertuigingen.'

Met name Froukien let er vanuit haar expertise op dat er in de supervisie ruimte is voor ervaringen van vooroordelen, discriminatie en racisme en zij werkt aan cultuursensitiviteit. Soms geeft een voorval op de stageplaats aanleiding om de eigen vooroordelen of die van anderen te onderzoeken.

'De bewoners praatten op zo'n negatieve manier over de Surinaamse-Nederlandse schoonmaakster. Dat kon ik niet laten gaan; dat gaat in tegen waar ik voor sta. Maar ik voelde mij overvallen, als nieuweling hier, en wist niet goed wat ik moest zeggen.'

Ook worden stagiairs met een migratie-achtergrond soms onheus bejegend. Een studente met hoofddoek vertelde dat sommige cliënten in eerste instantie absoluut niet met haar wilden praten. Toen ze haar eenmaal leerden kennen, draaiden ze bij. Sommigen merken op dat de instelling waar ze stage lopen, of soms zelfs hun collega-geestelijk verzorgers, weinig of geen aandacht hebben voor culturele of religieuze gebruiken, gevoeligheden of verschillen. Anderen prijzen juist de cultuursensitiviteit van hun stagementor of de instelling. Zo noemen sommigen als positief voorbeeld vieringen waarin cliënten van verschillende achtergronden zich welkom en gezien voelen.

Bij een aantal moslimstudenten komen in supervisie hun eigen verhalen over discriminatie in hun jeugd naar boven. Voor enkelen is het voor het eerst dat ze met niet-moslims deze verhalen delen. Indringende gesprekken over uitsluiting, pesten, eigen maatschappelijke positie en verantwoordelijkheid rondom deze thema's van zowel witte supervisanten als moslimstudenten zijn het gevolg.

'Ik ben mij als witte, westerse vrouw zeer bewust van mijn bevoorrechte positie. Ik denk dat wij als geestelijk verzorgers een belangrijke rol hebben in het bijdragen aan een liefdevollere samenleving.'

'Als moslim geestelijk verzorger wil ik bijdragen niet alleen aan ontwikkelingen in mijn eigen moslimgemeenschap, maar juist ook aan de algemene geestelijke verzorging in mijn instelling.'

Beroepsidentiteit en visie

Aan het begin van de stage concentreren de studenten zich vooral op de uitvoering van het werk van geestelijk verzorger in de heel diverse contexten waarin zij stage lopen. Onder meer de vraag hoe je in een gesprek tot verdieping kunt komen is een terugkerend thema. In de supervisie kunnen zij dan, refererend aan het 'rituele bad' van Job Smit, verzuchten dat zij 'alweer dat bad niet zijn in geweest' (Smit 2015, 297vv; Smit & Smeets 2018).

In deze fase oriënteren zij zich met name aan hun stagementor. Hun visie op wat geestelijke verzorging is, is vaak nog niet uitgekristalliseerd. In hun eerste omschrijvingen komt nogal eens het werkwoord 'helpen' voor, al is dan vaak nog niet (helemaal) duidelijk waaruit dat helpen bestaat. Een expliciete verkenning van wat ze met 'helpen' bedoelen is vaak zinvol. Anderen komen juist met een duidelijke visie, bijvoorbeeld doordat ze in een eerder beroep het werk van geestelijk verzorger leerden kennen, of in een eerder beroep stuitten op levens- en zinragen, waarvoor ze in hun beroep als bijvoorbeeld medicus, verplegende, coach of docent niet voldoende tijd en ruimte hadden. Er zijn ook studenten die bijvoorbeeld

door kennismaking met yoga, 'nieuwe spiritualiteit' of andere religieuze stromingen zich verder in het levensbeschouwelijke domein willen verdiepen. Ook zijn er studenten die na een eerdere studie (religiestudies, theologie, imam-opleiding) de master *Spiritual Care* volgen om zo meer toegerust in de praktijk te kunnen werken.

Vaak wordt gaandeweg de stage de visie op geestelijke verzorging gerelateerd aan de context waarin de studenten werken of aan de traditie waarmee ze zich verbonden voelen. In de context van een inloophuis of in het werk met mensen met dementie ziet de supervisant dan bijvoorbeeld het 'er zijn' voor en met de cliënten vanuit de presentietheorie als passend, met de geestelijk verzorger in de rol van 'medemens', 'luisteraar' of 'gesprekspartner'. In een andere context, bijvoorbeeld de gevangenis, moeten supervisanten zich zien te verhouden tot de heel verschillende beelden en verwachtingen die aan hen worden gesteld (vgl. Halbertsma 2007, 110vv). Zijn zij eerder imam (vanuit een kerygmatische visie en met beelden als 'gids' of 'voorganger') of geestelijk verzorger? En wat zijn daarvoor dan passende beelden?

Bij de supervisanten aan deze opleiding overheerst de hermeneutische en narratieve insteek: met aandacht luisteren naar 'het verhaal' van de gesprekspartner, proberen te komen tot verdieping en verbinding o.a. door de bronnen ('verhalen') van de gesprekspartner te verkennen en eventueel andere of eigen bronnen aan te dragen (Alma 2022, 4; Ganzevoort & Visser 2007). Gaandeweg ontdekken de studenten hun eigen voorkeuren en komen meer tot een eigen visie. Zij putten uit een pluraliteit aan beelden en modellen, zoals

bijvoorbeeld de in de beroepsstandaard VGVZ genoemde rollen, en ervaren welke bij hen als persoon, hun context en visie past. Hierbij speelt niet alleen hun academische en theoretische kijk een rol.

'Ik had grote twijfels of ik wel moest kiezen voor het vak van geestelijk verzorger. Mijn angst was onder meer dat ik het niet uit zou houden om te werken in een situatie van tekortschietende zorg. (...) De presentiebenedering stimuleert mij mijn gevoelens van ongemak en machteloosheid onder ogen te zien, biedt een weg om het uit te houden in een situatie die niet (door mij) oplosbaar is, en leidt tegelijkertijd tot een betekenisvolle bijdrage die bedding of zaad kan zijn van waaruit meer kan gaan groeien, in vertrouwen op de Heilige Geest. Ik omarm de presentiebenedering daarom als een belangrijk onderdeel van mijn professionele identiteit.'

'Als *interfaith* geestelijk verzorger die zelf queer is, typeert het denken buiten de norm, het aanmoedigen van diversiteit in levensverhalen en het luisteren zonder vooroordelen mij. Kortom, tijdens supervisie (en daarbuiten) heb ik geleerd om mijn missie/professie als geestelijk verzorger op het spoor te komen. Dit geeft mij sturing aan wie ik binnen een organisatie wil zijn en hoe ik wil handelen als geestelijk verzorger.'

'Ik heb echt een omschakeling moeten maken van mijn oude vak, waarin ik oplossingsgerichte adviezen moest geven, naar mijn rol als geestelijk verzorger. Ik heb moeten leren om op mijn handen te zitten en rustig te verkennen wat bij de ander leeft. Ik ben soms verbaasd over wat er dan naar boven komt.'

Een supervisor gebruikt het beeld van de geestelijke verzorging als dans:

'Als *interfaith* geestelijk verzorger beheers je, als het goed is, een bepaald repertoire en cultureel reservoir, handelingen en symboliek, maar kan je ook inspelen op andere omstandigheden. Het beroep valt te interpreteren als een kunstvorm: een kunstvorm waarvoor je een bepaalde aangeboren en verworven geschiktheid moet hebben, wellicht zelfs een roeping, maar waarbij tegelijkertijd ook sprake is van een ambacht dat te leren is. (...) Als kunstvorm vertoont het overeenkomsten met dans. Een danser moet zichzelf in conditie houden, en kan alleen blijven geven, door ook bevriend te zijn met zijn/haar eigen ziel. De verbinding van de eigen ziel met de Andere wereld, of meer aardse levensbeschouwelijke bronnen, zorgt dat er genoeg energie voor dit liefdewerk blijft stromen.'

Psychosociale vraagstukken

Een thema dat geregeld naar voren komt als het gaat om psychosociale vragen, is eenzaamheid van de gesprekspartner. Supervisanten worstelen nogal eens met de vraag wat zij kunnen doen om die eenzaamheid te verlichten en waar hun grenzen daarin liggen. Ook de maatschappelijke vragen die samenhangen met eenzaamheid komen aan bod.

'Ik zou wel twee keer per week bij deze mevrouw willen langsgaan, maar ik weet niet of dat nu tot mijn taak hoort. Ze heeft helemaal geen familie meer, en het zorgpersoneel lijkt ook geen tijd te hebben.'

Een ander voorbeeld van omgaan met psychosociale vragen is de vraag naar de grens tussen rouw en depressie – in een maatschappij die soms weinig ruimte en tijd biedt om te rouwen en in een religieuze context waarin acceptatie sterk wordt benadrukt. In het gesprek dat volgde kwamen wij uit op 'loyaliteit' en op de vraag hoe de supervisante de gesprekspartner zou kunnen ondersteunen om zich op zo'n manier weer aan het leven te verbinden dat dit niet zou voelen als disloyaliteit aan de overledene. Omdat de supervisante het gevoel had na een aantal intensieve en goede ontmoetingen via gesprekken niet echt meer verder te komen en zich afvroeg wat haar gesprekspartner nu zou kunnen helpen, verzonnen wij allemaal ter plekke een ritueel dat de gesprekspartner van deze supervisante zou kunnen ondersteunen om te komen tot een nieuwe vorm van verbondenheid met de overledene en om zich opnieuw aan het leven toe te vertrouwen.

Een derde voorbeeld betreft een inbreng waarin een gesprekspartner worstelt met schuld die zij ervaart. Deze vrouw voelt zich niet geholpen met de reacties uit haar omgeving dat zij zich niet schuldig hoeft te voelen. En de supervisante voelt dat goed aan. In de supervisie spraken wij aan de hand van de onderscheiding van Martin Buber over het verschil tussen schuld en schuldgevoelens en over het omgaan met 'ontische schuld' (Buber 1992).

Het zijn voorbeelden die misschien laten zien dat wij het belangrijk vinden om supervisanten te stimuleren bij psychosociale problematiek ook de bredere context in het oog te houden en om ook met een maatschappelijke en relationeel-ethische blik te kijken.

Omgaan met grenzen

Wij stellen beiden het thema 'grenzen' en 'het omgaan met afstand en nabijheid' aan de orde in de supervisie, al dan niet naar aanleiding van ingebracht materiaal. Christiane heeft er in haar groepen een aparte thematische bijeenkomst aan gewijd, waarbij inbreng die raakt aan grenzen het uitgangspunt vormt. Meer dan in gewone supervisiebijeenkomsten nam ook informatieoverdracht in deze bijeenkomsten een vrij grote plaats in.

Het uitgangspunt van dit gesprek over grenzen vormt de asymmetrische machtsverhouding en de professionele verantwoordelijkheid van de geestelijk verzorger voor de veiligheid van de relatie. Een toen gebruikt beeld is dat van de evenwichtsbalk waarop geestelijk verzorgers bij alles wat zij doen balanceren tussen afstand en nabijheid. Vaak zonder het zelf door te hebben. Vaak zonder dat het een probleem hoeft te zijn. Maar soms wordt het lastig. De beroepscode van de VGVZ is bij dit balanceren een onmisbaar baken; de beroepscode geeft immers aan waar je echt uit de buurt moet blijven – maar hij vervangt het balanceren niet en ontslaat geestelijk verzorgers niet van de constante reflectie op hun handelen en van het constante monitoren van de relaties waarin zij staan.

Andere thema's zijn het herkennen van overdracht en tegenoverdracht in de relatie, het omgaan met zelfonthulling en het onder ogen zien van de eigen behoeftigheid. Als we het hebben over professionaliteit, dan denken wij in het huidige culturele klimaat snel aan professionele afstand. Interessanter is misschien de vraag hoe je juist op een professionele manier nabij kunt zijn.

Met name Froukien werkt als het gaat om grenzen graag met een fysieke oefening met een cirkel van touw. Supervisanten kunnen zo ervaren wat grensoverschrijdingen (het ongeenod je cirkel instappen door een ander) met hen doen en hoe zij zich erin kunnen oefenen op deze grensoverschrijdingen te reageren. En supervisanten worden zich ervan bewust hoe zij eigenlijk zelf de cirkel van anderen binnestappen, bijvoorbeeld tijdens het bezoek aan een zieke.

Christiane werkt ook graag met een aan het contextuele denken ontleende beeld van een web: welke plaats neem je in in het relationele web van de ander? Houd je daarmee een plaats bezet die aan een ander toebehoort? Misschien aan iemand die nog kan komen? En welke plaats laat je de ander innemen in je eigen netwerk? Hoort die ander wel op die plaats (vgl. H. Meulink-Korf & Rhijn 2002, 208-211)?

Zelfzorg

Aan het thema 'grenzen' verwant is het thema 'zelfzorg'. Het speelt in veel supervisiebijeenkomsten een grote rol en studenten zijn er doorgaans heel bewust mee bezig.

'Ik ben mij bewust hoe kwetsbaar de doelgroep is waarmee ik werk en dat ik de ervaringen die ik meemaak een plek moet geven om zelf goed te blijven functioneren. Zelfzorg is voor mij een groter punt geworden.'

Enkele voorbeelden die in supervisie aan de orde kwamen. Een supervisante ontdekte door het gesprek in supervisie voor zichzelf dat ook een op het oog 'ongecomplieerde' en positieve situatie om verwerkingstijd kan vragen, omdat zij er zelf door geraakt is. Een andere

supervisante worstelde ermee gezonde manieren van verwerking die zij voor zichzelf had ontdekt vast te houden in situaties van veel leed en onrechtvaardigheid en hoge werkdruk. Zij schrijft over de handelingsmogelijkheden die zij heeft ontdekt:

'Bijvoorbeeld door tijdens een moeilijk gesprek goed bij mijn ademhaling te blijven en achteraf even een stukje langs het water te lopen om bij mezelf te komen en het los te laten. Dit is voor mij essentieel, aangezien je als geestelijk verzorger soms zo dichtbij iemand anders mag komen, en diens belevingswereld en gevoelens soms 'mee-ervaart'. Terugkeren bij mezelf in de wereld in het hier en nu is dan de beste manier om voor mezelf te zorgen en om te gaan met lijden en de veelheid van wereld.'

Beeldende, creatieve en lichaamsgerichte vormen

Wij werken allebei graag met beeldende, creatieve en lichaamsgerichte vormen. Wij hebben de indruk dat zeker mensen die wel gewend zijn te reflecteren, maar die ook 'heel erg in hun hoofd zitten', er veel baat bij kunnen hebben als zij worden uitgenodigd om dat relationele hoofd 'wat te omzeilen' en om verbinding te zoeken met hun lijf en met hun gevoel.

'Enkele supervisiesessies hebben me enorm geholpen bij *mijn gevoelens laten spreken in plaats van mijn ratio*. Ik merkte dat ik door creatieve werkvormen veel meer kan leren over mijn ervaringen. De sessie waarin ik stenen uitkoos om een gegeven situatie en een gewenste situatie te verbeelden had een krachtig effect. Ook het letterlijk stappen zetten op A4'tjes met aspecten van mijn casus deed heel goed om het

leerproces erover verder te brengen. Heel gaaf om te merken dat lijfelijke positie kiezen voor mij heel goed werkt. Ik heb gekozen om creatieve werkvormen bewust toe te voegen aan mijn leerproces zodat mijn gevoelens gemakkelijker naar boven komen.'

Enkele aandachtspunten

Welke aandachtspunten zien wij voor de toekomst van de werkpraktijk en voor het opleidingsveld van geestelijke verzorging? Wij denken aan een aantal thema's die wij hier alleen kort noemen.

Een eerste thema raakt aan het omgaan met diversiteit. Als je in supervisie echt ruimte wilt maken voor diversiteit, in hoeverre doet dan de wijze waarop een bepaalde vorm van reflectie toch behoorlijk tot norm is verheven, werkelijk recht aan verschillen? Een tweede thema vormt de grote context van de ontwikkelingen, onder meer rond de bekostiging, op het veld van de geestelijke verzorging en de vraag wat dat voor het vak betekent.

Hieraan rakend denken wij aan de maatschappelijke of maatschappijkritische rol van geestelijk verzorgers. Eveneens hieraan rakend valt het ons op dat studenten in toenemende mate eraan denken eigen bedrijven te beginnen om als ondernemer hun diensten aan te bieden op de markt van geestelijke verzorging. En ten slotte het is mooi om te zien hoe bevlogen en bewogen en getalenteerde mensen met veel bagage kiezen voor dit bijzondere beroep. <

Noot

¹ Zie in dit verband ook het onderscheid dat Quartier maakt tussen het voorgaan in een ritueel en het begeleiden van een ritueel (Quartier 2021, 133vv).

Literatuur

- Alma, H. (2022). Interlevensbeschouwelijke reflectie in de opleiding tot geestelijk verzorger. In: K. de Groot en A. Vandenhoeek (eds.). *Van alle markten thuis? Levensbeschouwelijke diversiteit in de zorg voor zin*. Tilburg: KSGV.
- Buber, M. (1992). Schuld en schuldgevoelens. In: T. de Bruin (ed.), *Adam waar ben je? De betekenis van het mensbeeld in de joodse traditie en in de psychotherapie*. Amsterdam: B. Folkertsma Stichting voor Talmudica.
- Ganzevoort, R. & Visser, J. (2007). *Zorg voor het verhaal*. Zoetermeer: Meinema.
- Halbertsma, L. (2007). Werken met rollen in collegiale coaching. In: T. Dijkstra, *Coachen als tweede beroep*. Zaltbommel: Thema.
- Meulink-Korf, H., & Rhijn, A. van (2002). *De onvermoede derde: Inleiding in het contextueel pastoraat*. Zoetermeer: Meinema.
- Quartier, T. (2021). Rituele spiritualiteit in de geestelijke verzorging. Dimensies, repertoires, rollen. In: S. Körver, E. Olsman, S. Rosie (eds.), *Met lichaam en geest. De rituele competentie van geestelijk verzorgers* (pp. 124-134). Utrecht: Eburon.
- Ronde, M. de (2020). Supervisie in de virtuele ruimte: Omgangsvormen voor supervisorisch leren in een gekke wereld. *Tijdschrift voor Begeleidingskunde*, 9 (4), 32-36.
- Smit, J. (2015). *Antwoord geven op het leven zelf. Een onderzoek naar de basismethodiek van de geestelijke verzorging*. Utrecht: Eburon.
- Smit, J. & Smeets, W. (2018). De basismethodiek van geestelijke verzorging op handelingsniveau. *Psyche & Gelooft*, 29(2), 86-95.

Christiane (dr. C.) van den Berg-Seiffert rondde in 2020 aan de Hogeschool Inholland in Amsterdam de opleiding tot supervisor af, gevolgd door de specialisatie tot pastoraal supervisor bij de Raad voor Klinische Pastorale Vorming en Pastorale Supervisie in Nederland. Zij geeft sinds een jaar supervisie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Zij heeft promotieonderzoek gedaan naar seksuele grensoverschrijding in pastorale relaties, werkte tien jaar als pastor in de oecumenische Ekklesia Leiden en is vanaf september justitiepredikante/geestelijk verzorger in een justitiële inrichting. | cvdberg@csweb.nl

Froukien (drs. F.) Smit heeft haar supervisorenopleiding aan de Hogeschool Windesheim gevolgd. Zij geeft sinds 2011 opleidings supervisie en werkt sinds najaar 2020 als supervisor aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Zij heeft ruime en gevarieerde praktijkervaring opgedaan met *interfaith* geestelijke verzorging, als predikant voor interreligieuze dialoog in Londen en als studentenpastor in Nijmegen met speciale aandacht voor interlevensbeschouwelijke en interculturele diversiteit. Ook werkte zij als pastor/diaconaal werker in verschillende arme stadswijken, waar presentie een belangrijke rol speelde. | supervisiefsmit@hotmail.com